

ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: ІСТОРІЯ ТА ПАМ'ЯТЬ

Збірник матеріалів

**І ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ, АСПРАНТІВ
ТА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ «ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА:
ІСТОРІЯ ТА ПАМ'ЯТЬ»**

29 ЖОВТНЯ 2021 р.

ВИПУСК 1

Вінниця 2021

УДК 94(100)«1939/1945»(063)

Д 76

*Рекомендовано до друку
вченою радою факультету історії та міжнародних відносин
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 2 від 22 вересня 2021 р).*

Д 76 Друга світова війна: історія та пам'ять: збірник матеріалів
I Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих
вчених «Друга світова війна: історія та пам'ять» / за ред.
Р. О. Литвиненка. Вип. 1. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021.
176 с.

ISBN

Редакційна колегія:

головний редактор – Литвиненко Р. О., д-р іст. наук, професор;

заступник головного редактора – Пшемицька Є. О., канд. іст. наук;

відповідальний секретар – Мармілова О. С., канд. іст. наук.

Члени редакційної колегії:

Теміров Ю. Т. – канд. іст. наук, доцент;

Темірова Н. Р. – д-р іст. наук, професор;

Кіпень В. П. – канд. іст. наук, доцент;

Петрова І. В. – д-р іст. наук, доцент;

Пятницькова І. В. – канд. іст. наук, доцент;

Федоришен О. Ю. – директор Центру історії Вінниці.

УДК 94(100)«1939/1945»(063)

ISBN

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2021

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. Військово-політична історія

<i>Акімов Михайло.</i> Стратегічні бомбардування: історична обумовленість, прогалини у міжнародному праві та її наслідки.....	6
<i>Буренков Віктор, Щур Юрій.</i> «Чужі» серед «своїх»: адаптація членів похідних груп ОУН до умов тдіяльності на Запоріжжі.....	12
<i>Дерев'янка Антон.</i> Уніформа та знаки розрізнення Крігсмаріне	17
<i>Залеток Наталія.</i> Деякі аспекти правового забезпечення служби британських та радянських жінок у збройних силах під час Другої світової війни	22
<i>Красюк Валентина, Щербина Світлана.</i> Втрати і руйнування в Україні у роки Другої світової війни	28
<i>Крішан Акаш.</i> Проти гітлерівських окупантів: команди УПА Яків Яковлів – «Квартиренко» у боротьбі за волю України	34
<i>Мелекесцев Кирило.</i> Деякі аспекти українського державотворення на Поділлі протягом 1941 р.	39
<i>Прокончук Вікторія.</i> Німецький фактор у польсько-українському конфлікті 1939–1945 рр.....	45
<i>Старжець Володимир.</i> Генералітет РСЧА на початковому етапі Другої світової війни (1939–1941 рр.)	49

СЕКЦІЯ 2. Міжнародні відносини та дипломатія

<i>Мусіюк Інга.</i> Фактор історичної пам'яті про Другу світову війну в американо-японських відносинах на сучасному етапі	56
<i>Паламарчук Юлія.</i> Підписання та розрив радянсько-німецького пакту: аспекти дипломатії, риторики політиків та пропаганди.....	60

СЕКЦІЯ 3. Студії Голокосту

<i>Куцаєва Тамара, Ткачук Костянтин.</i> Шкільні твори 2-ї пол. 1940-х рр. як джерела студій Голокосту.....	67
--	----

СЕКЦІЯ 4. Соціально-антропологічна історія

<i>Бривко Микола.</i> Окупація нацистськими військами міста Сніжне Донецької області у спогадах очевидців.....	74
<i>Луговик Тетяна.</i> Огляд преси окупаційного періоду Чернігівщини та Гомельщини на прикладі газет «Вісті Прилуччини» та «Мозырские известия»	79
<i>Сухоручко Володимир.</i> Стефанія Петраш-Січко – учасниця Українського Червоного Хреста (УЧХ)	85

СЕКЦІЯ 5. Культура і війна

<i>Ахновський Денис.</i> Відображення військового спорядження та озброєння на картині польського художника-баталіста Єжи Коссака «Битва під Кутно».....	91
<i>Дударчук Любомир.</i> Образ нацистської Німеччини в «Подорожному нотатнику» Анатолія Дублянського	95
<i>Красніков Юрій.</i> Образотворче мистецтво ОУН і УПА в період Другої світової війни: бофони	101
<i>Рибалка Поліна.</i> Українські театри у період радянсько-німецької війни 1941–1945 рр.	105
<i>Руденко Дмитро.</i> Культурне життя в окупованому м. Бахмуті в 1941–1943 рр.	112
<i>Старжець Володимир.</i> Молодіжна політика ОУН (б) у роки Другої світової війни.....	118
<i>Пшемицька Євгенія.</i> Радянський культурний сценарій для Донеччини та Луганщини в роки Другої світової війни: погляд сьогодення.....	122

Список джерел та літератури

1. Бунь З. Світоглядні переконання та ідейно-патріотичні засади буття підпільників і повстанців. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2004. Вип. 11. С. 226–233.
2. Державний архів Рівненської області (ДАРО) Ф. Р-30. Оп. 1. Спр. 19. 52 арк.
3. ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 9. 132 арк.
4. ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. 285 арк.
5. ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 24. 135 арк.
6. ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 31. 110 арк.
7. Іщук О. Ідеологічно-виховна діяльність ОУН(Б) серед молоді (1944–1954 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2003. № 1. С. 224–244.
8. Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.). Львів–Торонто: Літопис УПА, 2011. 944 с.
9. Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / упоряд. В. Ковальчук. Київ–Торонто: «Літопис УПА», 2007. 849 с.
10. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1716. 17 арк.
11. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2968. 263 арк.

Пшемицька Євгенія

канд. іст. наук, старший викладач кафедри
всесвітньої історії та археології

Донецького національного університету імені Василя Стуса

РАДЯНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ СЦЕНАРІЙ ДЛЯ ДОНЕЧЧИНИ ТА ЛУГАНЩИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПОГЛЯД СЬОГОДЕННЯ

Сьогодні історія Другої світової війни перетворилася на об'єкт відчуження та привласнення у внутрішньо- та зовнішньополітичних зіткненнях як у переносному, так і у прямому сенсі. Патерни Другої світової актуальні в сучасній російсько-українській війні, оскільки активно використовуються

обома сторонами в інформаційному протистоянні. Слова «війна» і «Донбас» вже протягом семи років залишаються у фокусі підвищеної уваги української громадськості та світової спільноти, що вимагає відтворення радянської історії Донецької та Луганської областей на суто наукових засадах, зокрема такої важливої її складової, як культурне життя.

Польська дослідниця Агнешка Матусяк, досліджуючи боротьбу української культурної спільноти з посттоталітарною травмою, зазначає, що травма поточної війни в країні перегукується з травматогенними переживаннями Другої світової війни, а також післявоєнними трансформаціями [8, с. 244]. Саме тому дослідження радянської історії Донеччини та Луганщини, особливо періоду Другої світової війни, також висвітлення в суспільному просторі незручних та неприємних тем допоможе усвідомити болісні уроки війни, подолати травму окупації в українському суспільстві.

Для розкриття теми дослідження вводимо визначення «культурний сценарій», під яким будемо розуміти план створення та контролю культурного простору, який розробляється державною або політичною владою для певних територій та їхнього населення [3, с. 303; 6, с. 350].

Вважаємо за потрібне детальніше зупинитися на географічних межах дослідження. Відомим є факт, що назва «Донецький басейн» (скорочено – Донбас) належить харківському гірничому інженеру Є. П. Ковалевському, який у 1820-х рр. досліджував Донецький кряж і розробив першу карту залягання вугільних пластів на теренах Слобожанщини та Приазов'я. Сьогодні Донецький вугільний басейн охоплює більшу частину Донецької області без Приазов'я та крайньої півночі, південь Луганської області, схід Дніпропетровської (Україна) та захід Ростовської області (Російська Федерація). Адміністративний устрій української частини Донбасу був остаточно сформований у 1938 р. і на мапі УРСР з'явилися дві області – Сталінська (тепер – Донецька) і Ворошиловградська (тепер – Луганська) [1, с. 7–8; 4, с. 30].

Однак об'єднання двох областей в один історико-культурний регіон є умовним, з огляду на господарську, ландшафтну, етнічну специфіку Приазов'я, відмінності між північними та південними районами Луганщини. Збиральний образ тогочасного «Донбасу» існував як мислеформа, поєднавши Ворошиловградську та Сталінську області. [1, с. 8–9]. Радянська влада багато років працювала над образом регіону – «Всесоюзної кочегарки», промислового краю, обличчям якого було робітництво. Крім того, влада визнавала складність управління великою адміністративною одиницею, тому і розділила Донецьку область на дві частини.

Сьогодні термін «Донбас» несе не лише історико-адміністративне та смислове навантаження, але й суттєвий символічний тягар, який створювався зокрема впродовж Другої світової війни. Враховуючи всю контраверсійність та негативізацію навколо терміна «Донбас», ми розуміємо, що важливою задачею для дослідників регіону надалі стане переосмислення географічного та політичного визначення «Донбасу». Саме тому в роботі, дотримуючись принципу історизму, термін «Донбас» буде використано виключно як історико-адміністративний термін, який буде охоплювати Донецьку та Луганську області України, станом на 1939–1945 рр. – Сталінську та Ворошиловградську області УРСР відповідно.

Напередодні Другої світової війни на території Сталінської та Ворошиловградської областей була можливість створення мультикультурного простору, проте задля того, щоб утвердитися в регіоні, радянський уряд розпочав власний «культурний сценарій». Донбас з його багатонаціональним складом населення, значним відсотком робітників та мультикультурністю ідеально підходив для того, щоб стати вітриною радянськості, взірцем проголошеної інтернаціональності, радянської спільності, радянської міської культури. Задля цього був фактично переораний, знищений етнічний культурний простір регіону, проводилися репресії проти національних меншин, була створена система впливу на особистість через школу, засоби комунікації, літературу, мистецтво,

сформований потужний ідеологічний прес, який був зняряддям уніфікації, зросійщення, переідентифікації. На Донбас скеровувалися та самостійно прибували найкращі культурні кадри. Однак діячі, які приїжджали протягом 1930-х рр. у регіон підтримувати соціалістичний реалізм та політику уряду, й для місцевої української культурної інтелігенції, яка працювала в регіоні в роки «українізації», були фактично представниками «культурної окупації».

У роки Другої світової війни радянський культурний сценарій зіткнувся з нацистським. Культурна політика військової адміністрації на Донбасі відрізнялася від такої в «Рейхскомісаріаті Україна». Варіативність культурної політики окупаційної адміністрації, зумовлена тісними контактами військових із цивільним населенням та близькістю фронту, оформлювалася в окремі ситуативні заходи у сфері культурного життя населення регіону. Визначено, що антирадянська пропаганда, знайомство з іншою культурою, діяльність українських націоналістів, ілюзія свободи віросповідання створювали сенси, відмінні від радянських, але ані політичної, ані культурної альтернативи на Донбасі вони врешті-решт не створили. Політика дозволу / милості за своєю формою не ховала зверхності та зневажливості до підкореного населення, не переважала страти і терор за змістом. Нав'язувані сенси розходилися з реаліями окупаційної політики, не давали надію на майбутнє, а тому не зруйнували стереотипи та не могли змінити світогляд.

Ставши одним і перших регіонів, який було звільнено від нацистської окупації, Донбас знову став своєрідним полігоном політики деокупації, зокрема його культурного життя. За умов війни, що продовжувалася, радянський уряд на ходу корегував політику щодо населення, яке стикнулося з іншою культурою, взаємодіяло з окупантами, було свідком передвоєнної безпорадності та відвертих прорахунків радянської влади, зокрема в культурній сфері. Паралельно з процесами реєвакуації відбувалося відновлення культурного простору Донбасу, радянський культурний сценарій тут продовжився, однак зазнав деяких видозмін. Радянська влада розуміла, що доведеться повертати насамперед людей, а також ідеологічний та культурний

контроль над територією регіону, втрачений за роки окупації. Звільнений від окупантів Донбас став полігоном випробування засобів та методів відновлення культурного життя на окупованих територіях. Процеси реєвакації та відновлення супроводжувалися втіленням скоригованого культурного сценарію. Героїзація шахтарської праці та інтернаціоналізм залишились основою, фундаментом культурного сценарію регіону. Однак із 1943 р. фокус зі «всесоюзної кочегарки» змістився на глорифікацію подій війни та тему відбудови. Культурне відродження Донбасу стало справою республіканського та всесоюзного масштабу. Образ непереможного Донбасу, міфологізація трагічних та героїчних сюжетів боротьби за «визволення» та відновлення пропагувалися в літературі, кінематографі, образотворчому мистецтві, втілюючись у радянський відновлювальний культурний сценарій творення особливого та окремішнього регіону – «Донбас ніхто не ставив на коліна».

Наслідками радянського культурного сценарію стало формування специфічного культурного простору в регіоні, який виконував не лише функції «вітрини радянськості», «всесоюзної кочегарки», «локомотиву відродження», а й прославляв та героїзував регіон, наголошуючи на його винятковості [5, с. 211, 213–216].

У процесі дослідження було виявлено, що події Другої світової війни закріпили концепцію радянського культурного сценарію для Донбасу з пануванням саме радянської індустріальної міської культури, соціально-економічної детермінанти, яка витіснила культуру селян та рибалок, нівелювала національний чинник культурного будівництва.

Радянський культурний сценарій на Донеччині та Луганщині в роки Другої світової війни був авторитарним, насаджувався зверху тоталітарними методами. З часом авторитарність сценарію змінилася саме на авторитетність. Сьогодні радянський культурний сценарій, розпочатий напередодні Другої світової війни, відновлюється на окупованих частинах Донецької та Луганської областей [7, с. 73–74]. Соціокультурні меми,

міфологічні образи та концепти «героїчності», «мужності» (образ «непереможного Донбасу»), «особливості» регіону, які сформувалися в роки Другої світової війни, використовуються сьогодні як пропагандистська зброя. Застосовуються міфи про «Велику Вітчизняну війну», відбувається глорифікація трагічних та героїчних сюжетів боротьби за визволення регіону, йде увічнення радянського нарративу, який стає частиною ідентичності населення. Яскраво це проявляється саме в культурній сфері, зокрема плакатній пропаганді, у масових святкуваннях [2, с. 136–137], або це можна спостерігати на прикладі діяльності шахтарського ансамблю пісні та танцю, який, починаючи з 1937 р., був культурним символом регіону. Сьогодні ансамбль працює на тимчасово окупованих територіях Донецької області, виступає з гастрольями у Російській Федерації та використовується окупаційною владою.

Зручніше та вигідніше продовжувати старий радянський сценарій, ніж намагатися створити та запропонувати новий. Населення за інерцією йде за радянським культурним сценарієм, який прославляє регіон, робить його винятковим. Авторитетний дискурс у культурі не піддається запереченню, сприймається як єдиний можливий. Найбільша ж загроза полягає в тому, що радянський культурний сценарій, створений у регіоні в роки Другої світової війни, постійно від'єднував Донеччину та Луганщину від України [5, с. 217].

Після повернення тимчасово окупованих територій у склад України постане проблема злочину та покарання, прощення та примирення. І це буде історія про повернення не лише територій, а насамперед людей, які опинилися в умовах інформаційної війни. Саме тому усвідомлення особливостей радянського культурного простору в регіоні, сценарію в роки Другої світової війни допоможе зрозуміти ідеологічний вектор російської війни проти України.

Визначення ролі певних культурних сценаріїв на формування регіональної ідентичності на основі емпіричних даних та узагальнень дослідження щодо співмірності аналогій із сучасними реаліями може бути

враховано під час формування політики деокупації та відновлення звільнених від тимчасової російської окупації окремих районів Донецької та Луганської областей.

Список джерел та літератури

1. Кульчицький С., Якубова Л. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2016. 720 с.

2. Масевський О. О. Формування інформаційного простору в так званих «ДНР» та «ЛНР» методами експлуатації візуальних образів другої світової війни. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/14_15.pdf

3. Подольская Е. А. Культурология: учеб. пособие для студ. вузов / Е. А. Подольская, К. А. Иванова, В. Д. Лихвар; Нац. фармацевт. ун-т. Харьков: Золотые страницы, 2003. 160 с.

4. Праця, виснаження та успіх: промислові мономіста Донбасу / за ред. В. Кулікова й І. Склокіної. Львів, 2018. 244 с.

5. Проценко Є. О. Культурні процеси на Донбасі в роки Другої світової війни / за ред. проф. І. М. Грідіної. Вінниця, 2020. 274 с.

6. Скрицька Н. Культурна ідентичність у контексті самовизначення. *Наукові записки. Серія «Культурологія»*. 2013. Вип. 12. С. 348–352.

7. Стяжкіна О. Дискурс окупації як механізм осмислення російської агресії проти України. *Нові сторінки історії Донбасу: збірник статей*. 2016. Кн. 25. С. 71–99.

8. Matusiak A. Wyjść z milczenia. Dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z traumą posttotalitarną, Wrocław-Wojnowice 2018, Wydaw. KEW im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, ss. 388.